

Coidado do medio ambiente e xustiza ambiental

UN PROYECTO DE:

NOVACT

CON LA FINANCIACIÓN DE:

MINISTERIO
DE ASUNTOS EXTERIORES, UNIÓN EUROPEA
Y COOPERACIÓN

Coidado do medio ambiente e xustiza ambiental

I. Introducción

Este manual forma parte do proxecto «SI Á PAZ. Mocidade pola paz sostible e a cidadanía global», financiado pola Agencia Española de Cooperación Internacional para el Desarrollo («Axencia Española de Cooperación Internacional para o Desenvolvemento», AECID) e executado de forma conxunta polo Movemento por la Paz, el Desarme y la Libertad (Movemento pola Paz, o Desarmamento e a Liberdade, MPDL) e o Instituto NOVACT de Noviolencia (Instituto NOVACT de Non-violencia).

Intégrase nun conxunto de cinco guías que se deseñaron para dar algunhas respostas e suscitar novas dúbidas a profesionais da educación que se preguntan que lle preocupa ou interesa á mocidade en relación coas ameazas actuais para a paz, a súa comprensión dos distintos elementos que a compoñen, como se mobilizan, ou de que forma, desde a educación, se poden fomentar na mocidade os valores, actitudes, coñecementos e habilidades dunha cidadanía capaz de pensar de maneira global e motivada para actuar localmente como protagonista e transmisora da Cultura da Paz (CP).

Esta colección de manuais, que elaborou a Fundación Cultura de Paz coa achega e supervisión do MPDL e NOVACT, aborda distintos eixes que constitúen a Cultura de Paz e que son fundamentais para a resolución non violenta de conflitos: igualdade de xénero, convivencia intercultural, erradicación da pobreza, desenvolvemento sostible e xustiza medioambiental, ou a defensa dos dereitos humanos nun sentido amplo. Os temas nos que se centran xorden das necesidades educativas, intereses e preocupacións da mocidade de entre 11 e 25 anos (coa participación minoritaria de persoas de ata 39 anos), vinculadas a espazos de educación formal, informal e non formal en cinco territorios de España (Cantabria, Cataluña, Comunidade Valenciana, Comunidade de Madrid e Extremadura), que se detectan nun proceso de diagnóstico previo. Os resultados recompiláronse nun informe que realizou a Fundación Cultura de Paz e están dispoñibles na seguinte ligazón: https://www.mpdl.org/sialapaz/06_Informe%20de%20diagn%C3%B3stico%20final.pdf.

En canto á súa estrutura, este manual organízase en varios apartados que van do xeral ao particular. Tras describir o eixe sobre o que se constrúe e no que se centrará a Cultura de Paz, preséntanse as realidades e os retos que se identificaron no diagnóstico que se mencionou respecto á cuestión do coidado do medio ambiente e a xustiza ambiental. A continuación, expóñense experiencias de boas prácticas dedicadas a fomentar a implicación da mocidade en procesos de construción da paz, que se desenvolveron en diferentes delegacións internacionais do MPDL e NOVACT. Algunhas

delas detállanse como dinámicas grupais co fin de inspirar e aportar recursos metodolóxicos concretos. Posteriormente, inclúense recomendacións pedagóxicas e estratexias xerais que poden facilitar o labor educativo neste tema en diversos contextos. Finalmente, ofrécese un glosario de termos clave que apoia a comprensión e o uso do manual.

En definitiva, este manual non é só un marco de referencia, senón tamén unha ferramenta práctica e sinxela para axudar ás persoas que educan na construción de alternativas sostibles e xustas. Queremos que sexa un recurso vivo que inspire procesos colectivos de aprendizaxe, acción e esperanza, xa que outros futuros son posibles.

II. Descrición da temática

A crise ambiental e o seu carácter multidimensional

O coidado do medio ambiente é un compoñente esencial da Cultura de Paz. A destrución dos ecosistemas, o esgotamento dos recursos naturais e a crise climática ameazan non só a sustentabilidade do planeta, senón tamén os dereitos fundamentais de millóns de persoas. A emerxencia ecolóxica que vivimos non é só un problema ambiental: é unha crise multidimensional que afecta á saúde, á alimentación, ao acceso á auga, á vivenda e á seguridade de comunidades enteiras, sobre todo das máis vulnerables. Estes problemas crúzanse con desigualdades de xénero, clase social, etnia e situación migratoria, o que agrava os seus impactos e esixe respostas interseccionais.

Acción climática e as súas consecuencias

A acción climática, entendida como o conxunto de medidas que buscan mitigar e adaptarse aos efectos do cambio climático, volveuse urxente e ineludible. Desde finais do século XIX, a actividade humana alterou profundamente os padróns climáticos, elevando as temperaturas globais a niveis sen precedentes. Este fenómeno intensificou os desastres naturais, a perda de biodiversidade, a desertificación e os desprazamentos forzados, xerando un ciclo de vulnerabilidade e inxustiza social.

Xustiza climática: responsabilidades históricas e protección das comunidades vulnerables

Ante esta realidade, a xustiza climática propón unha resposta ética e equitativa, que sitúa os dereitos humanos no centro das políticas ambientais. Implica recoñecer a responsabilidade histórica desigual dos países, sectores e empresas na xeración do problema, así como o impacto diferenciado sobre territorios previamente empobrecidos ou marxinados. Tamén supón animar aos gobernos, ás empresas e á cidadanía en xeral (mediante as súas decisións de consumo, organización e participación) a asumir a responsabilidade compartida de frear e reverter esta

deterioración. Ao mesmo tempo, esixe protexer a quen menos contaminou e, porén, sofre os impactos máis graves, incluídas as persoas e colectivos que defenden o medio ambiente e o dereito a permanecer nos seus territorios, frecuentemente baixo ameazas para a súa seguridade.

Crítica do modelo económico e proposta de alternativas sostibles

A defensa do medio ambiente non se pode desligar da transformación dos modelos económicos e sociais que puxeron en perigo o equilibrio dos ecosistemas e das nosas comunidades. O actual sistema de produción e consumo, impulsado pola lóxica do beneficio inmediato, o crecemento infinito e a sobreexplotación, superou os límites físicos do planeta. Por iso é urxente construír alternativas baseadas nun desenvolvemento humano sostible que asegure o benestar das xeracións presentes sen comprometer o futuro. Estas alternativas baséanse en principios como a reciprocidade, o apoio mutuo, a responsabilidade conxunta e a vida comunitaria. Este manual tamén busca traducir estes principios en recursos pedagóxicos concretos que acompañen ás persoas que educan no labor de traballar día a día coa mocidade.

Prácticas comunitarias e o papel da mocidade

En distintos lugares do mundo xa se están a xerar prácticas comunitarias que ofrecen outras formas de relacionarse coa natureza, lonxe das lóxicas destrutivas. Este manual pretende contribuír a dar a coñecer estas experiencias, xerar contacto entre elas e fortalecer a confianza en que outros futuros son posibles. Desta forma, recoñecemos á mocidade non só como destinataria de procesos educativos, senón tamén como axente activo na creación destas alternativas sostibles e xustas.

Educación ambiental e Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global (EpDCG) como vía central de acción: conexión con outros eixes da Cultura de Paz.

A educación ambiental, a sensibilización sobre os efectos do cambio climático, a denuncia do negacionismo e a participación cidadá na defensa do desenvolvemento sostible son estratexias clave para impulsar a transformación cultural. No marco da Educación para o Desenvolvemento e a Cidadanía Global, a educación é a vía central para transformar a conciencia ambiental en accións concretas, conectando a aprendizaxe coa participación social e política. Fomentar o coidado do medio ambiente tamén significa promover a paz, a equidade e a sustentabilidade. Non pode haber paz sen xustiza ambiental, nin xustiza sen unha relación respectuosa e responsable coa natureza. Este compromiso entrelázase necesariamente cos outros eixes da Cultura de Paz (igualdade de xénero, convivencia intercultural, erradicación da pobreza e defensa dos dereitos humanos), o que nos lembra que a xustiza ambiental só se pode lograr en diálogo coa xustiza social no seu conxunto.

III. Realidades e retos no traballo coa mocidade nesta temática segundo o noso diagnóstico

Antes de presentar con detalle as experiencias educativas que esperamos que resulten inspiradoras para o noso labor como educadoras e educadores xuvenís (dedicado a fomentar a concienciación e a mobilización da mocidade no coidado do medio ambiente e a xustiza ambiental), compartimos algunhas das conclusións destacadas que identificamos no diagnóstico mencionado.

O diagnóstico que mencionamos revelou que a mocidade participante amosa un **bo grao de conciencia ou preocupación polo cambio climático, aínda que a análise das causas, os efectos e as responsabilidades é pouco profunda**, e a súa convicción de que poden facer algo para resolver ou mitigar este problema resulta bastante débil.

Cómpre salientar que neste eixe **non calou tanto o discurso negacionista**: tres de cada catro mozas e mozos enquisados recoñecen que existe unha crise climática e aproximadamente a mesma porcentaxe está en desacordo coa idea de que o cambio climático non lles importa porque non vivirán as súas peores consecuencias. De novo, case tres de cada catro participantes rexeita a idea de que o desastre ecolóxico sexa inevitable e que non hai nada que se poida facer.

Chama a atención que **esa preocupación maioritaria (tres de cada catro persoas enquisadas) non se traduza na mesma medida nunha disposición ou compromiso para realizar cambios nos seus hábitos de consumo ou para apoiar accións de protesta**. Nestes dous casos, o compromiso apenas chega á metade das persoas participantes.

A falta de profundidade na comprensión do problema reflíctese en dous datos significativos: só o 20 % da mocidade enquisada menciona que a crise climática supón un risco existencial para a humanidade e só un 12 % menciona a responsabilidade das empresas no quecemento global.

Retos educativos identificados

Tomando estas conclusións como referencia, os retos que identificamos no labor educativo de impulsar a motivación e as capacidades da mocidade para a súa implicación na construción dun desenvolvemento sostible son os seguintes:

1.- Facilitar a comprensión da dimensión e a gravidade do problema, fomentando que se entenda como unha gran ameaza existencial. Ao mesmo tempo, salientar que aínda temos tempo para frear ou reverter o dano e que en todo o mundo hai persoas e comunidades inspiradoras que impulsan alternativas ao modelo de crecemento infinito dominante. En lugar de recorrer a discursos do colapso (que xeran medo, desánimo e falta de confianza na nosa capacidade de incidencia) propónse empregar enfoques que fomenten a responsabilidade e o amor pola preservación da natureza, tomando como

referencia as ecotopías e outros relatos que mobilicen ás persoas. Aquí, é clave insistir en que a mocidade ten a capacidade de actuar non só individualmente, senón tamén desde a organización e a acción colectiva.

2.- Favorecer unha análise máis profunda das causas, responsabilidades e evolución do fenómeno, animando a que a mocidade investigue pola súa conta. Isto inclúe ver datos sobre os cambios de temperatura desde a era industrial, as porcentaxes de emisións de efecto invernadoiro por parte de determinadas industrias e as evidencias que apoian o concepto de xustiza climática. Máis alá da frialdade dos datos, resulta fundamental propoñer experiencias de vida ou actividades análogas á realidade que esperten emocións e axiten as consciencias. Neste exercicio, tamén se deben destacar os distintos graos de responsabilidade dos actores implicados, ao tempo que se salienta que a cidadanía, tanto a nivel individual como colectivo, ten a capacidade e o poder de influír tanto no agravamento desta crise como na súa resolución.

3.- Relacionar a emerxencia climática co sistema económico capitalista, depredador e inxusto, e a acción climática cun modelo baseado no coidado, a defensa dos dereitos e a xustiza. É clave mostrar que esta degradación non afecta a todas as persoas por igual e que o crecemento exponencial só beneficia a unha minoría mentres agrava a pobreza e a exclusión da maioría de persoas, sobre todo en comunidades que xa son vulnerables. Ademais, é importante destacar como a crise climática se cruza coas desigualdades de xénero, idade, clase social e pertenza cultural, o que intensifica os seus impactos e fai que sexa aínda máis necesaria unha mirada interseccional. Tamén é necesario visibilizar como os gobernos e as empresas do norte global inflúen nos territorios e pobos do sur global, e de que forma as decisións de consumo persoal impactan nas vidas doutras persoas e contornas.

4.- Acercar referentes que reivindicán a xustiza climática e defenden o medio ambiente e os territorios, sobre todo no sur global. Isto implica dar a coñecer as persoas responsables da degradación e, ao mesmo tempo, visibilizar as violencias ás que se enfrontan as persoas que se mobilizan contra elas. Resulta fundamental promover a empatía cara a estas persoas defensoras en lugar de rexeitalas, ao mesmo tempo que se favorece unha descolonización das mentes: recoñecer que moitas alternativas ao modelo capitalista e baseado nos combustibles fósiles nacen de loitas situadas no sur.

5.- Reflexionar sobre o dano ao medio ambiente como una forma de violencia e dar a coñecer o concepto de paz ambiental, vinculando a xustiza climática coa construción dunha Cultura de Paz.

IV. Boas prácticas

Presentamos a continuación unha serie de experiencias dedicadas a fomentar a participación da mocidade en procesos de construción da paz, que están centradas no coidado do medio ambiente, que equipos dalgunhas das delegacións internacionais do MPDL e NOVACT destacan, e esperan que resulten inspiradoras para as persoas que teñamos este manual nas nosas mans.

Nicaragua

Título da actividade: GRUPO XUVENIL MIYOLT NICARAGUA

Temática(s) da CP que traballa	X	Igualdade de xénero e prevención das violencias
	X	Coidado do medio ambiente
		Defensa dos dereitos humanos
		Interculturalidade e loita contra a discriminación
		Loita contra a pobreza
		Non-violencia/afrontamento pacífico de conflitos/outros contidos específicos
Outras temáticas, que inclúe	● Reforzo das masculinidades igualitarias como elemento clave para construír relacións interpersoais e comunitarias baseadas na convivencia, o bo trato e o coidado. ● Sustentabilidade da vida: fomento da agroecoloxía e a colaboración comunitaria para a protección e a xestión compartida dos medios de vida.	
Obxectivo(s):	Xerar procesos de formación sobre masculinidades igualitarias con colectivos de mozos agricultores varóns en Nicaragua.	
Poboación obxectivo ou especificamente vinculada	Mozos agricultores varóns nicaraguanos que residen en comunidades rurais.	
Localización ou zona de intervención	Comunidades rurais do departamento de Estelí, Nicaragua: ● San Luis (municipio de San Juan de Limay) ● El Rosario e Guasuyuca (municipio de Pueblo Nuevo) ● El Jocote (municipio de Condega)	

Duración	● Obradoiro de formación de facilitadores membros da Asociación Miyotl «Rayo de Luz»: 3 sesións dun día e medio cada unha (13 horas en total). ● Replicación comunitaria: obradoiros de 4 horas impartidos polos facilitadores de Miyotl nas súas propias comunidades.
Estratexia de intervención e/ou metodoloxía(s)	O grupo motor deste proceso é a mocidade asociada e fundadora da Asociación Miyotl «Rayo de Luz». Participan nunha formación sobre masculinidades igualitarias e positivas para afondar na súa concienciación acerca das conexións existentes entre os modelos de masculinidade violenta, a falta de coidados comunitarios e a degradación medioambiental. Estas formacións tamén se centraron en fortalecer as habilidades destas mozas e mozos para que posteriormente poidan converterse en formadores de novos grupos de mozas e mozos en localidades rurais. Así facilítase un proceso de aprendizaxe entre iguais, no que ensinar o que se aprendeu reforza o proceso de aprendizaxe dos primeiros mozos e mozas participantes e é moi eficaz para conectar con novos grupos de características similares, amplificando o carácter transformador da acción. Este cambio na comprensión das masculinidades como elementos clave, se pasan a ser igualitarias e centradas no coidado, para que unha comunidade sexa máis capaz de afrontar os seus retos medioambientais xera un cambio na forma na que esta comunidade se relaciona coa natureza, os recursos naturais e, polo tanto, co propio sistema de produción e protección comunitaria. Este tipo de itinerarios e vinculacións da masculinidade co desenvolvemento sostible facilitan que se descubran e apliquen técnicas agroecolóxicas que garantan a protección de todos os medios de vida comunitarios, que se aplican nas diferentes comunidades rurais.
Recursos de apoio	Vídeo de referencia: https://www.youtube.com/watch?v=eAGz5tSwwxA
Desenvolvemento da actividade	Polo tanto, as fases de traballo serían as seguintes: ● Creación dun grupo motor (GM) de mozos varóns.

		● Formación inicial do GM en masculinidades igualitarias e positivas, traballando as conexións entre a masculinidade violenta, a falta de coidados comunitarios e a degradación ambiental. Esta formación tamén profunda no desenvolvemento de habilidades para unha comunicación positiva, a expresión de emocións e a xestión pacífica dos conflitos. ● Reforzo de habilidades para converter a este GM en formadores de novos grupos noutras comunidades rurais. ● Aprendizaxe entre iguais facilitando oportunidades para que este GM ensine o que aprendeu a outras mozas e mozos de contextos similares, salientando a implementación da masculinidade centrada no coidado como clave para protexer os medios de vida comunitarios.
Análise dos riscos (R), dificultades (D) e logros (L) identificados	R	As actitudes machistas dalgúns homes dificultan o proceso e xeran resistencias á participación.
	D	Necesidade de axustar a convocatoria de cursos aos calendarios agrícolas para facilitar a asistencia.
	L	● As experiencias positivas transmítense entre iguais e aplícanse no día a día, o que reforza e lexitima novas accións. ● As accións agroecolóxicas (por exemplo, a montaxe de cisternas de auga comunitarias) desenvolvidas e entendidas como prácticas de coidado da natureza e da comunidade vincúlanse á implementación de modelos de masculinidade positiva.
Que cambios ou transformacións fomenta ou xerou esta experiencia?		● Cambio na comprensión e práctica das masculinidades: integración do coidado na vida familiar, comunitaria e agrícola. ● Transformación na relación cos recursos naturais e co sistema de produción comunitario. ● Recoñecemento de que a fusión entre as masculinidades igualitarias e a agroecoloxía é unha necesidade persoal e colectiva.

Leccións aprendidas, recomendacións para o futuro e adaptación ao traballo coa mocidade.	● Apostar por procesos de práctica e aprendizaxe entre iguais, como o que se describe aquí. ● Favorecer que o grupo motor de mozas e mozos inicie a formación, a reproduza e delegue responsabilidades noutros mozos e mozas formados, que continuarán con novos procesos.
--	---

Recomendacións para adaptar as boas prácticas ao ámbito de intervención do proxecto «Si á Paz»

Grupo xuvenil Miyolt de Nicaragua

Os grupos xuvenís vinculados a espazos de educación formal, non formal e informal (como os que participaron no diagnóstico que inspira este manual) poden converterse, como a mocidade do grupo Miyolt que acabamos de coñecer, en motores de coidado do medio ambiente.

Do mesmo xeito que na experiencia nicaraguana, pódese fomentar a motivación e as habilidades da mocidade para o coidado da contorna promovendo o coidado das persoas e de todos os medios de vida, o que implica practicar modelos de masculinidade igualitarios, cunha especial énfase na necesidade de que os homes integren estes coidados no seu día a día.

Entre as experiencias factibles nestes contextos están:

- O acercamento directo á agroecoloxía e a colaboración comunitaria para o coidado da contorna común a través de hortas comunitarias ou actividades de reforestación en contornas locais, por exemplo.
- A participación en procesos de sensibilización dirixidos a terceiros para atraer novas persoas que valoren a práctica dos coidados do medio ambiente e da comunidade a través da agroecoloxía, por exemplo, ao deseñar campañas de reciclaxe e redución de plásticos, ou centradas na redución do consumo dilapidador ou de produtos que non respectan os itinerarios do comercio xusto.

Deste modo, refórzanse os valores de responsabilidade conxunta, solidariedade interxeracional e compromiso coa sustentabilidade, conectando a participación xuvenil coa construción dunha Cultura de Paz máis ampla que integre a xustiza social, a xustiza climática e o coidado da natureza.

Un elemento esencial que se debe replicar nesta práctica é incorporar a igualdade de xénero como principio transversal, fomentando a participación equitativa de nenas e nenos, cuestionando a reprodución dos roles tradicionais nestes espazos e fomentando

a construción de masculinidades igualitarias e centradas no coidado. Este enfoque permítenos cuestionar modelos violentos e autoritarios herdados da socialización patriarcal e abrir paso a relacións máis xustas e respectuosas tanto entre iguais como coa natureza.

Outras posibles prácticas

Ademais destas recomendacións, o equipo de educadores e educadoras do MPDL e NOVACT que nos vinculamos a este proxecto ofrecemos a continuación unha serie de guións de obradoiros que consideramos que poden inspirar o traballo educativo que aquí propoñemos:

ACTIVIDADE: <i>Brainstorming</i> e «5 verdades e 5 mentiras»	
Obxectivo	Facilitar a comprensión da magnitude da crise climática entre a mocidade.
Materiais	Encerado, folios.
Duración	60 min
Desenvolvem ento	Como introdución, a primeira actividade que podemos realizar é un breve <i>brainstorming</i> para compartir as comprensións do grupo respecto á cuestión de «Que é o cambio climático?». Así podemos descubrir ou refrescar o nivel de coñecemento sobre este fenómeno na aula, que aspectos da súa experiencia se relacionan con este fenómeno global, cales son as súas opinións ao respecto, que influencia ten na súa vida, etc. Este sería un espazo para facilitar que a aula exprese as súas opinións. Despois dun espazo distendido, propoñemos outra actividade cun ton máis serio na que traballar con feitos e non con opinións, xa que moitos dos graves efectos da crise climática non son moi coñecidos, o que dificulta o recoñecemento da gran magnitude deste fenómeno. Para comezar, dividimos o grupo grande en pequenos grupos de tres ou catro persoas. Escribimos dez afirmacións no encerado (ou proxectámolas) que mostren datos relacionados co cambio climático. Diremos que cinco delas son verdadeiras e cinco delas son falsas. Pedirémolles que debatan en grupo cales son verdadeiras, para compartir así os seus coñecementos. Despois do tempo axeitado, podemos repasar as afirmacións en voz alta para ver cales son verdadeiras e cales falsas. O que ocultamos ata agora é que as dez afirmacións son verdadeiras. Preténdese xerar un impacto emocional ao ver que todas son verdadeiras, xa que algunhas clasificaranse facilmente

	como verdadeiras, mentres que outras poden resultar sorprendentes e ser difíciles de crer. En canto ás afirmacións, está claro que debemos traballar para atopar algunhas que se axusten ás características que buscamos (sorprendentes pero verdadeiras). Tamén podemos aproveitar esta actividade inicial para introducir información relacionada cos aspectos que trataremos nas seguintes actividades (relación norte/sur, capitalismo extractivista, acción colectiva, etc.). Tamén podemos suxerir, a partir delas, o desenvolvemento dunha pequena investigación, aproveitando que xa trataríamos as afirmacións en grupos pequenos e no grande. Podemos finalizar a sesión cunha conversa sobre os feitos máis sorprendentes que resultaron ser certos e o impacto que teñen no noso día a día. Polo tanto, os diferentes momentos da sesión serán os seguintes: 1. <i>Brainstorming</i> sobre o cambio climático. 2. 5 verdades e 5 mentiras, pero todas son verdade. Traballo en grupo. 3. Reflexión final sobre os datos máis sorprendentes para o alumnado.
--	---

ACTIVIDADE: Xogo norte-sur	
Obxectivo	Recoñecer a relación entre a crise climática e o capitalismo extractivista e situar xeograficamente o problema.
Materiais	Fichas de desenvolvemento, de desperdicio, de vantaxe e de desvantaxe.
Duración	60 min
Desenvolvemento	Propónse unha dinámica por equipos para xerar unha resposta emocional e con empatía na aula coas persoas que sofren de forma máis grave as consecuencias da crise climática. Comezamos dividindo o grupo en dous equipos. Sería ideal non xerar grupos moi numerosos, pero isto queda a cargo da persoa dinamizadora. As regras son: ● Repartiremos a cada grupo os catro tipos de ficha mencionadas nos materiais. ● Cada equipo ten unha zona de desenvolvemento e unha zona de desperdicios. ● Por quendas, cada equipo pode colocar unha ficha de

	desenvolvemento na súa zona de desenvolvemento. Cada vez que se usa unha ficha de desenvolvemento, débese colocar unha ficha de desperdicio na zona de desperdicio. ● Por cada tres fichas de desenvolvemento na súa zona de desenvolvemento, o equipo gaña unha ficha de vantaxe. ● Por cada tres fichas de desperdicio na súa zona de desperdicio, o equipo gaña unha desvantaxe. ● Tres vantaxes son suficientes para o benestar dun equipo. O principio reitor da dinámica é que un dos equipos representa o norte global e o outro o sur global, pero non o diremos ao principio. Polo tanto, o trato que lles dá o «sistema» (a persoa que dinamiza neste caso) é diferente. Por exemplo, podemos darlle a oportunidade de mover unha ficha de desenvolvemento ao equipo norte cada vez que sexa a súa quenda (ou de mover incluso dúas), mentres que ao equipo sur podemos negarlle repetidamente esta posibilidade nas súas quendas. Tamén podemos facer que as fichas de desperdicio que xere o equipo norte non se poñan na súa zona de desperdicio, senón na do equipo sur. O relevante é que tiremos proveito desta distinción inxusta para que ambos equipos sintan o trato desigual, aínda que desde coordenadas distintas. Durante a dinámica, a clave é xerar este contraste emocional. Pero o importante é a reflexión que facemos tras a dinámica. Agora preguntaremos se poden intuír a quen representa cada grupo e despois destacar a distinción. Este é o momento de traballar en aspectos que xurdiron na dinámica, como: ● O equipo do norte acumulou vantaxes sen parar, aínda que tres eran suficientes para o seu benestar. ● Pode que non se cuestionase se podían cederse vantaxes entre os equipos. ● Quizais a carga das desvantaxes provoque que o equipo do sur non queira desenvolver máis, aínda que o desperdicio non sexa seu. ● É posible que se revelase a «patada á escaleira» que historicamente deu o norte ao ocultarlle ao sur que o seu proceso de desenvolvemento se baseaba no intervencionismo estatal, para despois forzar a este sur a seguirlle supostamente o paso desde a lóxica da liberalización, sen permitir o desenvolvemento axeitado das forzas de produción locais que resulten en que a súa participación no mercado global teña un alto valor interno e non resulte fundamentalmente exportador e extractivista.
--	--

ACTIVIDADE: Greta Thunberg	
Obxectivo	1. Aprender a relación entre a crise climática e o capitalismo extractivista. 2. Fomentar o compromiso colectivo para lograr a xustiza medioambiental.
Materiais	Fontes impresas, proxector, tabletas ou PC con acceso a Internet.
Duración	60 min
Desenvolvem ento	O obxectivo desta sesión é unir o fondo da primeira actividade e da segunda mediante a figura de Greta Thunberg e a súa evolución política. Na primeira sesión, proporcionamos datos contrastados sobre a crise climática e, na segunda, mostramos como, no noso sistema extractivista, o desenvolvemento económico do norte prexudica ao do sur. Coa figura de Thunberg, pretendemos vincular ambas mentres presentamos unha figura moza que traballe a falta de referentes defensoras e defensores do medio ambiente que sinalen quen son as e os responsables da realidade contra a que se protesta. 1. (5 min) Podemos comezar a sesión cun breve <i>brainstorming</i> acerca de «que ideas asociamos con Greta Thunberg». 2. (20 min) Despois, dividimos o grupo grande en grupos máis pequenos e pasamos a unha fase de investigación. Aquí podemos aproveitar os grupos que se crearon na primeira actividade, así como algunhas das afirmacións que se trataron, que estaban relacionadas cos temas que imos tratar agora. Proporcionámoslles diferentes recursos cos que traballar, como poden ser entrevistas con Greta ou artigos para que poidan traballar a relación entre crise climática e capitalismo, crise climática e colonialismo, crise climática e dereitos humanos, crise climática e crise migratoria, etc. Todos estes materiais diversos permitirán unha pequena investigación para salientar a interseccionalidade da crise climática con outras crises, utilizando como base á activista sueca. Para iso, deberán elaborar unha pequena biografía xeral e centrarse nalgún dos materiais que lles proporcionamos, que tratarán un tema que, aínda que é particular, se cruza cos demais. A elección das fontes e do medio é importante á hora de realizar esta actividade. O formato no que poden plasmar a investigación pode ser nunha cartolina ou en formato dixital usando, por exemplo, Canva ou PowerPoint. 3. (15 min) A partir desta pequena fase de investigación, cada grupo compartirá os seus resultados, que tentarán

	contestar á pregunta: «Por que os movementos ecoloxistas en xeral, e Greta Thunberg en particular, insisten en que non pode haber xustiza climática sen xustiza social e sen enfrontarse ao modelo capitalista extractivista?» A nosa tarefa é mostrar a intersección entre as diversas temáticas que se trataron en cada unha das pequenas investigacións.
--	--

ACTIVIDADE: Superviventes	
Obxectivo	1. Fomentar o traballo cooperativo e a xeración de ideas. 2. Traballar a creatividade e a capacidade resolutiva ante as emerxencias climáticas e as consecuencias do cambio climático. 3. Xerar <i>insights</i> de diferentes realidades nas que os efectos do cambio climático teñen un impacto e aproximar as realidades á mocidade. 4. Conectar coa experiencia internacional desde a técnica que se centra no local.
Materiais	Cadeiras e 4 mesas, encerado e rotuladores.
Duración	20 min
Desenvolvem ento	Usaremos unha técnica de traballo en grupo cooperativa, na que as persoas participantes se sitúan como un equipo de superviventes nun <i>storytelling</i>. Deberán viaxar por diferentes contornas, nas que vivirán situacións climáticas adversas nas que deben sobrevivir. Logo revélase que estas situacións son reais en diferentes lugares do mundo. Previo: Débense buscar diferentes situacións climáticas de diferentes lugares do mundo. Poden ser situacións climáticas que son consecuencia do cambio climático ou moi diferentes coas e que poderíamos atoparnos na nosa propia realidade se avanza o cambio climático e para as que non estamos preparadas. Exemplos: temperaturas moi baixas durante moito tempo, monzóns e choiva torrencial, non ver a luz solar durante meses, etc. Inicio: Fórmanse diferentes subgrupos e preséntase o <i>storytelling</i>: «Sodes un grupo de exploradores nunha misión que vos vai levar a unha gran viaxe. Navegaredes por diferentes illas, nelas

	deberedes atopar a forma de sobrevivir e deberedes pensar en todos os perigos potenciais que pode haber». Desenvolvemento: Fanse varias roldas coa seguinte estrutura: - Narración de <i>storytelling</i> (suxeita á creatividade de cada facilitadora) para introducir o novo capítulo. Cada facilitadora pode escoller a forma artística e creativa de traballar. - Presentación do reto: sobrevivir baixo choivas torrenciais de «x» cantidade durante «x» tempo. Débese ser específico para que sexa claro e conciso. - 10' para que as persoas participantes pensen en formas de supervivencia. - 5' para compartir as propostas: as persoas participantes expoñen as súas propostas, indicando que perigos aínda existen, cales non se consideraron, que medidas son efectivas e cales aínda non. - 5' para reformular ideas de supervivencia: no exercicio anterior, probablemente non se tiveron en conta moitas das diferentes dimensións que poden verse afectadas pola crise climática, como son a vivenda, temperatura, alimento, enfermidades, refuxio, ciclo día-noite, etc. Débese facer un traballo previo de 3-4 condicións climáticas e todos os efectos que teñen, para que nesta fase se poida indicar ao grupo se as súas propostas funcionan ou o que aínda lles falta por tratar. Despois, as diferentes condicións escríbense no encerado. Cada grupo debe ocuparse dunha e anotar debaixo da condición que pasaría no seu territorio/cidade/pobo se esa condición acontecera mañá. Logo, comparten a información. Peché: Revélase de onde é cada situación que se presentou: se está lonxe ou preto de nós. Se o cambio climático nos pode chegar ou non. Tamén se poden mencionar os cambios que xa están a ocorrer, con información de décadas anteriores do territorio. A actividade finaliza con cada moza e mozo expresando nunha palabra o que é necesario para sobrevivir.
--	---

ACTIVIDADE: Metáfora «Cruzar ao outro lado»	
Obxectivo	1. Analizar como a xestión dos recursos e as condicións

	materiais condicionan a vida das persoas e das comunidades. 2. Reflexionar sobre os privilexios, as desigualdades e as violencias estruturais presentes, vinculando a experiencia do xogo coas inxustizas reais. 3. Fomentar a empatía cara a quen vive en contextos empobrecidos ou en desvantaxe social. 4. Explorar a relación entre a desigualdade social e a sustentabilidade ambiental, salientando o impacto do consumo e da xestión de residuos. 5. Favorecer a cooperación e a xestión construtiva do conflito a través do traballo en equipo. 6. Ofrecer un espazo práctico para observar como se reproducen as dinámicas de poder, exclusión e competencia. 7. Xerar un espazo para o pensamento crítico e o diálogo colectivo sobre a xustiza social e ambiental.
Materialais	Papel de xornal, elemento para indicar a chegada (corda, xiz ou algo que teña a persoa responsable á man).
Duración	30-60 min
Desenvolvem ento	A dinámica «Cruzar ao outro lado» é unha metáfora vivencial da desigualdade no acceso aos recursos e os seus efectos nas persoas e no medio ambiente. A través dun xogo cooperativo, os grupos deben cruzar un «río» usando só follas de papel de xornal como medio para avanzar. Con todo, cada grupo ten unha cantidade diferente de recursos: algúns teñen moito papel, mentres que outros apenas teñen o mínimo necesario. O xogo provoca situacións de desigualdade, frustración ou privilexio, que logo se analizan colectivamente. No debate final invítase a reflexionar sobre a xestión dos recursos, os privilexios, a violencia estrutural e os seus impactos ecolóxicos e sociais, salientando como as condicións materiais condicionan as posibilidades de acción e benestar das persoas. Preparación e instrucións para o grupo: 1) Simulamos as beiras dun río cunha anchura suficiente para que o xogo funcione (o ideal serían uns 4 metros, pero dependerá do espazo que teñamos). 2) Formamos 3 equipos. Todos se situarán preto do río, separados uns dos outros. 3) Logo, explicamos que o obxectivo de cada grupo é que todas as persoas do grupo crucen o río, pero só poden

	facelo pisando papel de xornal. Cada grupo ten o mesmo obxectivo, pero con condicións diferentes: - Grupo 1 e 3: teñen moito papel, máis do que necesitan. - Grupo 2: dáselles pouco papel, o xusto para poder pasar, pero iso xéralles grandes dificultades. Desenvolvemento: 4) Despois de explicarlles o obxectivo da dinámica e dar o material a cada grupo, teñen 2-3 minutos para organizarse e preparar unha estratexia para cruzar o río. É importante que entendan a consigna de como cruzar. 5) O xogo empeza coa conta de 3. Peché: 6) Cando os 3 grupos crucen o río, miramos como quedou o espazo e como actuou cada grupo e os conflitos que puideron xurdir. Preguntamos: - Como nos sentimos? - Que pasou durante o xogo? É importante lembrar o sentimento de satisfacción ou frustración que puideron sentir para empatizar coas persoas que sofren máis violencia estrutural.
Reflexión	- En que caso se xeraron máis residuos? - Credes que ter máis recursos (neste caso, máis papel) fai que se produzan máis residuos? - É fácil ver como a política de xestión de recursos de cada grupo xera consecuencias para as persoas e o medio ambiente. Por que credes que algúns grupos teñen máis papel que outros? Que credes que representa? - No mundo actual, os recursos condicionan o desenvolvemento? - Algún dos grupos tivo un conflito con outro? Como xurdiu? Como se resolveu? - Cal era a consigna de cada grupo? - Vedes similitudes coa vida real? - Que credes que se podería facer para reducir as desigualdades entre os grupos? - Que podemos facer para consumir de forma máis respectuosa co medio ambiente e con todas as persoas?

V. Recomendacións finais xerais

A continuación, presentamos unha serie de suxestións para adaptar as experiencias de traballo que se inclúen neste manual, orientadas a fomentar a participación da mocidade na construción da paz, co fin de reforzar o seu potencial transformador.

1. Adaptación ao contexto local

- **Conectar o próximo e o global:** facilitar a identificación da expresión das diferentes formas de inxustiza social ou violencia (directa, cultural e estrutural) que acontecen no territorio de intervención, conectadas co eixe temático vinculado á construción da paz, así como a súa conexión coas súas manifestacións noutros lugares do mundo. Desta forma, podemos abordar problemáticas transfronteirizas, como a precariedade laboral xuvenil, o racismo estrutural, a violencia machista, a violencia nas redes sociais e os discursos de odio, destacando factores en común e diferenzas, sen deixar de salientar o fenómeno da interseccionalidade.
- **Escoitando desde o principio:** a mocidade debe participar no deseño dos procesos educativos nos que participa, non só beneficiarse deles. Deste xeito, a concreción das subtemáticas que se tratan na intervención e as actividades ou metodoloxías que lles dean forma, conectarán mellor cos seus intereses, serán máis relevantes e as aprendizaxes resultarán máis significativas. No proceso de diagnóstico anterior ao deseño destes manuais, revelouse que «sentirse escoitada e poder debater» foi unha das súas principais demandas. Ademais de poder presentar círculos de palabra exploratorios de intereses, como os que se propoñen desde as prácticas educativas restaurativas, para ter algunhas pistas iniciais sobre que cuestións parecen interesar máis á mocidade no contexto español en relación con cada un dos eixes que constitúen a Cultura de Paz que abordarán estes manuais, pódense consultar estas referencias:
 - Informe de diagnóstico «SI Á PAZ»:
https://www.mpd.org/sialapaz/06_Informe%20de%20diagn%C3%B3stico%20final.pdf
 - «Informe Juventud en España 2024: entre la emergencia y la resiliencia» («Informe Mocidade en España 2024: entre a emerxencia e a resiliencia, Ministerio de Mocidade e Infancia de España», INJUVE)
- **Usar unha linguaxe accesible e culturalmente pertinente:** evitar tecnicismos nas nosas formulacións e usar códigos xuvenís (música, redes, deportes, arte urbana).
- **Valorar a diversidade interna dos grupos:** recoñecer as orixes culturais, traxectorias migratorias e identidades de xénero diversas, garantindo que se escoiten todas as voces. Ter unha mirada interseccional para así analizar como se cruzan o xénero, a clase, a etnia, a idade ou outros factores na xeración de desigualdades.

2. Condicións para un espazo seguro

- **Construír acordos de convivencia coa mocidade:** respecto, confidencialidade e escoita activa. Para formular os Círculos de Diálogo, como os que propoñen as prácticas educativas restaurativas, súxírense os seguintes acordos básicos: só fala a persoa que ten o obxecto que identifica a quenda de palabra, mentres que o resto ten o poder de escoitar; é voluntario falar; todos os membros coidan o círculo.
- **Incluír protocolos de apoio mutuo ou coidados en caso de aparición de malestares:** algúns temas (violencia, racismo, pobreza) poden activar experiencias persoais.
- **Recoñecer a mocidade como protagonista:** transmitirllas aos alumnos e ás alumnas que non os vemos como seres carentes ou receptores pasivos de contidos implica evitar a comunicación unidireccional profesor/a - alumnado, estimular a participación de toda a aula, evitar miradas adultocéntricas soberbias e, así, practicar a curiosidade xenuína polo que os mozos e as mozas coñecen ou se preguntan, así como transmitir que o coñecemento que se crea na aula se constrúe de maneira colectiva. Desta forma, non se asume que o profesorado é o único posuidor do saber e da verdade e que o alumnado é un vaso baleiro que as persoas adultas deben encher.
- **Fomentar un espazo valente:** seguindo a experiencia que se recolleu en Palestina e se presenta no *Manual Igualdade de Xénero*, trátase de ir máis alá da creación dun *espazo seguro* para poder tratar temas incómodos e xerar discursos alternativos que se afasten da inercia dominante que exalta a violencia. Para atopar inspiración ao presentar estas conversas entre persoas e grupos en contextos polarizados ou tensos que busquen facilitar que se atope unha estratexia común para lograr transformacións que garantan a convivencia a longo prazo, podemos tomar a referencia dos *Diálogos improbables* de John Paul Lederach ou *Discrepancia bienvenida: guía pedagógica para el diálogo controvertido en el aula* («Benvida discrepancia: guía pedagóxica para o diálogo polémico na aula»), da Escola de Cultura de Pau.

3. Metodoloxías suxeridas

- **Arte e cultura:** teatro do oprimido, muralismo, música, fotografía ou circo social como ferramentas creativas que favorecen a mobilización emocional e a reflexión crítica persoal e colectiva ao experimentar situacións reais ou análogas á realidade que resulten motivadoras e conmovedoras.
- **Deportes e xogo:** fomentan a cooperación, o respecto e a prevención de violencias.
- **Diálogos e foros comunitarios:** reforzan a cohesión social, sobre todo en espazos interxeracionais e interculturais. Para o deseño destes diálogos, suxerimos recorrer a referentes das prácticas educativas restaurativas como Belinda Hopkins e o seu Tempo do Círculo ou Círculo de Palabra.

- **Tecnoloxías dixitais:** ofrecen unha oportunidade para deseñar campañas xuvenís nas redes sociais arredor da temática de interese que sexa, baseadas na non-violencia. Como recurso inspirador para presentar este traballo, propoñemos o programa «Digital Organising», que desenvolveu NOVACT, unha formación en liña para deseñar campañas con impacto que promovan unha Cultura de Paz global mediante o uso das NTIC: <https://novact.org/es/formacio/>.

4. Factores clave de sustentabilidade

- **Procesos continuos:** evitar actividades puntuais illadas e apostar por procesos educativos baseados nun itinerario planificado de media-longa duración que permita o traballo mediante proxectos e transversalicen contidos comúns entre diferentes materias.
- **Grupos motores xuvenís:** estimular a motivación e as habilidades da mocidade para que se sintan atraídos e capaces de intervir na súa comunidade e sensibilizar ou promover a mobilización social noutras partes, xerando procesos expansivos.
- **Traballo en rede:** coordinarse con asociacións de barrio, centros educativos, servizos sociais e colectivos xuvenís para vincular as aprendizaxes con oportunidades reais de participación.
- **Responsabilidade conxunta interxeracional:** involucrar a educadores, familias e persoal dos centros xuvenís como referentes estables.
- **Implicación das autoridades locais:** clave para garantir a sustentabilidade ao longo do tempo e os seus recursos económicos.
- **Avaliación participativa:** integrar momentos nos que a mocidade avalíe o que aprendeu e suxira melloras, fortalecendo o seu papel como participante na creación dos procesos.

En definitiva, estas recomendacións non son unha receita única, senón un conxunto de orientacións abertas, que cada grupo e cada educadora ou educador poderá adaptar á súa propia realidade. O fundamental é manter a convicción de que a mocidade ten un rol protagonista na construción da paz e a xustiza ambiental, e que a nosa tarefa educativa consiste en acompañar, facilitar e potenciar as súas capacidades. Desde esta perspectiva, cada experiencia pode converterse nunha semente de cambio, nunha oportunidade de aprendizaxe compartida e nun paso firme cara a un futuro máis xusto, sostible e en paz.

VI. Glosario

1. **Acción climática:** «refírese aos esforzos realizados para combater o cambio climático e os seus efectos. Estes esforzos inclúen reducir as emisións de gases de efecto invernadoiro (mitigación climática) e/ou actuar para prepararse e

axustarse aos efectos actuais e predicibles do cambio climático (adaptación climática)» (Unión Europea). A acción climática tamén é un dos Obxectivos de Desenvolvemento Sostible (en concreto, o 13). Exemplos de medidas de mitigación: cambiar a enerxías renovables, fomentar o transporte público ou protexer e restaurar os bosques. Exemplos de medidas de adaptación climática serían a construción de defensas contra o aumento do nivel do mar, a plantación de cultivos máis resistentes á seca e a mellora dos sistemas de alerta temperá.

2. **Desenvolvemento humano sostible:** «o que satisfai as necesidades do presente sen comprometer a capacidade das futuras xeracións de satisfacer as súas propias necesidades» (Comisión Mundial sobre Medio ambiente y Desarrollo, «Comisión Mundial sobre Medio Ambiente e Desenvolvemento», 1987). O desenvolvemento humano sostible tamén se refire á existencia de xustiza social, ambiental e económica, un camiño que busca mellorar a vida de todas as persoas, sen deixar a ninguén atrás.
3. **Ecoloxismo:** movemento sociopolítico que se preocupa pola protección da natureza (Greenpeace). O ecoloxismo fomenta cambios nas políticas públicas, nos estilos de vida e nos modelos de produción e consumo.
4. **Emerxencia climática/Crise climática:** «a crise climática refírese aos graves problemas que están a causar ou poden causar os cambios no clima do planeta, entre os que se inclúen fenómenos meteorolóxicos extremos e os seus perigos, a acidificación dos océanos e o aumento do nivel do mar, a perda de biodiversidade, a inseguridade alimentaria e hídrica, os riscos para a saúde, os problemas económicos, os desprazamentos da poboación e mesmo os conflitos violentos» (PNUD). O termo «emerxencia climática» refírese a unha situación límite que require unha solución inmediata no presente (Verificat).
5. **Xustiza climática:** implica colocar a equidade e os dereitos humanos no centro da toma de decisións e das accións en materia de cambio climático. O concepto asume que os que se enriqueceron grazas a actividades con altas emisións de gases de efecto invernadoiro deberían asumir a responsabilidade principal de mitigar os efectos do cambio climático sobre as partes prexudicadas, en particular os países e comunidades máis vulnerables, que adoitan ser os que contribuíron menos á crise (PNUD). «Entendemos que os problemas medioambientais teñen a súa orixe nun modelo de produción e consumo voraz a mercé do capitalismo, do que tamén derivan outros problemas sociais. Para evitar a crise ecolóxica e multidimensional, é necesario expoñer aos que danan o medio ambiente e legislan contra a emerxencia climática, pero ao mesmo tempo, sensibilizar e elaborar formas de vida alternativas, conscientes dos límites físicos que xa superou o sistema e baseadas na reciprocidade, o apoio mutuo e a comunidade» (NOVACT).

6. **Negacionismo climático:** posición basada en negar e cuestionar as numerosas evidencias científicas que alertan da gravidade da crise climática e da necesidade de tomar medidas. Con frecuencia non é inocente e responde a uns intereses claros tanto económicos (das grandes empresas que non queren comprometer os seus enormes beneficios) como políticos (pola falta de vontade de implementar medidas ambiciosas que poidan ir en contra das elites que os apoian).

